

OLEMATTOMUUDEN MONET MUODOT

ARJA HAMARI

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
TURUN YLIOPISTOSSA
2. HELMIKUUTA 2008

Tutkimuksessani olen käsitellyt kahta Volgajoen keskijuoksun tienoilla puhuttavaa suomalais-ugrialaista kieltä, ersää ja mokšaa, joista yhdessä käytetään nimiä mordva tai mordvalaiskielet. Yksi näiden kielten erityispiirteistä on niiden monimuotoinen kieltojärjestelmä. Siinä missä vaikkapa suomen kielessä käytetään tilanteen mukaan lähinnä kahta kieltosanaa, *ei* ja *älä* eri muotoineen, mordvassa kieltosanoja ja kieltorakenteita on useita – pelkästään kieltosanoja on molemmissa mordvalaiskielissä laskutavasta riippuen seitsemän tai kahdeksan. Yleinen käsitys on, että esimerkiksi suomen suhteellisen yksinkertainen kieltojärjestelmä on lähempänä alkuperäistä suomalais-ugrilaisen kantakielen järjestelmää kuin se malli, jota ersä ja mokša edustavat. Tämä tarkoittaa

siis sitä, että nykymordvan kieltomuotojen kirjavuus on suhteellisen myöhäisten innovaatioiden tulosta. Kiinnostukseni kohteena on sekä nykyisten mordvalaiskielten kieltomuotojen moninaisuus että se historiallinen kehitys, joka tähän moninaisuuteen on johtanut.

Yksi tärkeimmistä tekijöistä mordvan kieltosanan ja kieltorakenteen valinnassa on predikaatiotyyppi eli se, onko kyse 'olemisesta' vai 'tekemisestä' tai 'tapahtumisesta'. Tutkimuksessani olen tarkastellut erityisesti mordvan 'olemista' eli statiivista suhdetta ilmaisevien lauseiden kieltä – siis lausetyyppejä, joiden kielteisissä suomenkielisissä vastineissa esiintyisi todennäköisimmin kieltorakenne *ei ole*. Tutkimuskohteenani on ollut lähinnä kuu-den mordvan ilmaisutyyppien kieltomuodot. Nämä tyypit ilmaisevat luokkaan kuulumista, ekvaatiota eli saamuutta, attribuutiota eli ominaisuutta, lokaatiota eli paikkaa, eksistentssiä eli olemassaoloa sekä omistusta.

▷

LUOKKAAN KUULUMINEN,
EKVAATIO JA ATTRIBUUTIO

Luokkaan kuulumisen, samuuden ja ominaisuuden ilmaukset ovat kielissä usein keskenään samantyyppisiä. Näin on myös mordvalaiskielissä, sekä myöntö- että kieltolauseiden kohdalla. Kaikissa näissä lauseissa esiintyy mordvassa yleensä kaksi nominaalista elementtiä, joista toinen on lauseen subjektiksi ja toinen nominaalinen

predikaatti. Tässä yhteydessä en siis viittaa predikaatti-sanalla esimerkiksi suomen kielessä käytössä olevaan kopulaan, *olla*-verbiin, vaan siihen nominaaliseen elementtiin, joka varsinaisesti predikoi eli ilmaisee jotakin lauseen subjektista. Kuten esimerkeistä 1–9 voi nähdä, mordvassa näissä lauseissa ei preesensissä esiinny lainkaan suomen *olla*-verbiä vastaavaa kopulaa. Lauseet ovat kopulattomia myös myönteisessä muodossa.

(1)

miń a lomat' (ersä)
me NEG ihminen.MON.NOM
'me emme ole ihmisiä'

(2)

pokš'a-s avol' ejkakš (ersä)
isoisä-YKS.DEF.NOM NEG lapsi
'isoisä ei ole lapsi'

(3)

a mon d'äřäj af lomań-an? (mokša)
mutta minä KYS NEG ihminen-PRS.1YKS
'ja enkö minä sitten ole ihminen?'

(4)

eř'e a ŋi-ze (ersä)
tämä NEG vaimo-PX3YKS
'tämä ei ole hänen vaimonsa'

(5)

mon avol' Ařoška-n (ersä)
minä NEG Ařoška-PRS.1YKS
'minä en ole Ařoška'

(6)

ćora, af řä əřvü-ćä (mokša)
poika NEG tämä vaimo-PX2YKS.YKS
'poika, ei tämä ole vaimosi'

(7)

siń a čumo-t (ersä)
he NEG syyllinen-MON.NOM
'he eivät ole syyllisiä'

(8)

son nej uš avol' viškińe (ersä)
hän nyt enää NEG pieni
'hän ei ole nyt enää pieni'

(9)

mon af muvər-an (mokša)
minä NEG syyllinen-PRS.1YKS
'minä en ole syyllinen'

Luokkaan kuulumista ilmaisevissa lauseissa lauseen subjektin kerrotaan kuuluvan johonkin tarkoitteiden luokkaan. Esimerkiksi lauseessa *me olemme ihmisiä*, 'meidän' kerrotaan kuuluvan luokkaan 'ihmiset'. Ekvaatiota eli samuutta ilmaisevissa lauseissa taas lauseen subjekti ja nominaalinen predikaatti viittaavat samaan tarkoitteeseen. Esimerkiksi lauseessa *tämä on vaimosi* sanat *tämä* ja *vaimosi* viittaavat samaan henkilöön. Attribuutiota eli ominaisuutta ilmaisevissa lauseissa taas kerrotaan subjektin jostakin ominaisuudesta. Esimerkiksi lauseessa *hän on pieni* ilmaistaan *hän*-sanalla subjektia ja sanalla *pieni* subjektin ominaisuutta. Kuten mordvalaiskielten esimerkeistä voidaan nähdä, ersässä ja mokšassa näiden kolmen ilmaisutyyppin kieltomuodot ovat keskenään samanlaisia, mitä tulee kiellonmerkitsimen valintaan. Ersässä voidaan kaikissa näissä lausetyypeissä käyttää joko kieltopartikkelia *a* tai *avol'*; nämä partikkelit ovat yleensä vapaassa vaihtelussa, toisin sanoen lausetta tuottaessaan puhuja voi valita kumman kieltosanan tahansa. Mokšassa taas on kaikissa

kolmessa lausetyypissä käytössä vain yksi kiellonmerkitsin, partikkeli *af*.

LOKAATIO

Lokaation- eli paikanilmaukset ilmoittavat subjektin tarkoitteen olevan jossakin tietyssä paikassa. Esimerkiksi lauseessa *äiti on kotona* subjektin tarkoitteen äiti kerrotaan olevan paikassa, jota ilmaisee sana *kotona*.

Lokaatiota ilmaisevien lauseiden kiellossa on sekä ersässä että mokšassa käytössä useita kiellonmerkitsimiä. Kuten esimerkeistä 10–12 voidaan todeta, molemmissa kielissä kiello voidaan muodostaa käyttämällä edellä nähtyjä kieltopartikkeleita, ersässä vapaassa vaihtelussa olevia partikkeleita *a* ja *avol'* ja mokšassa partikkelia *af*. Tällöin kiello kohdistuu lähinnä sitä seuraavaan paikanilmaukseen. Toisin sanoen subjektin tarkoitteen kielletään sijaitsevan tietyssä paikassa, mutta yleensä ilmaukseen sisältyy viittaus siihen, että tarkoite sijaitsee jossain muualla. Tämä viittaus voi olla joko suora tai se sisältyy ilmaukseen ikään kuin sivumerkityksenä.

(10)	<i>ežeme-ś</i>	a	<i>tarka-so-nzo</i> (ersä)		
	penkki-YKS.DEF.NOM	NEG	paikka-INE-PX3YKS		
	'penkki ei ole paikallaan'				
(11)	<i>toń</i>	<i>tarka-t</i>	avol'	<i>lomań</i>	<i>jutk-so</i> (ersä)
	sinä.GEN	paikka-PX2YKS.YKS	NEG	ihminen	väli-INE
	'sinun paikkasi ei ole ihmisten joukossa'				
(12)	<i>son</i>	af	<i>t'asa</i> (mokša)		
	hän	NEG	täällä		
	'hän ei ole täällä'				

Näiden kieltorakenteiden lisäksi lokaa-
tion- eli paikanilmauksissa on molemmis-
sa kielissä kuitenkin käytössä myös muita
kiellonmerkitsimiä: ersässä *aras* (esim. 13)
ja mokšassa *aš* (esim. 14). Tällöin subjektin
sijainti kyseisessä paikassa kielletään koko-

naan, eikä puhuja yleensä viittaa subjektin
mahdolliseen sijaintiin jossain muualla.
Kuten tuonnempana tullaan näkemään,
nämä kieltosanat esiintyvät myös eksis-
tenssin eli olemassaolon kiellossa.

(13)	<i>ava-ś</i> äiti-YKS-DEF-NOM 'äiti ei ole kotona'	<i>aras</i> NEG	<i>kudo-so</i> (ersä) talo-INE
(14)	<i>son aš kud-sa</i> (mokša) hän NEG talo-INE 'hän ei ole kotona'		

Kuten edeltävistä esimerkeistä näh-
dään, lokaatiotakaan ilmaisevissa lauseis-
sa ei mordvassa yleensä esiinny lainkaan
kopulaa, siis suomen *olla*-verbin vastinetta.
Kopula useimmiten puuttuu myös vastaa-
vista myönteisistä ilmauksista.

EKSISTENSSI

Eksistenssiä eli olemassaoloa ilmaisevis-
sa lauseissa subjektin tarkoitteen kerrotaan
olevan olemassa jossain tietyssä tilassa tai
ajassa tai maailmassa ylipäänsä; esimerk-
kinä suomenkielisestä myönteisestä eksis-
tentiaalilauseesta voidaan antaa vaikkapa
ilmaus *talossa on ihmisiä*. Kieltomuotoi-

sina nämä lauseet taas luonnollisestikin
ilmaisevat, että kyseistä tarkoitetta ei ole,
esimerkiksi *talossa ei ole ihmisiä*. Eksisten-
tiaalilauseiden kieltö ilmaistaan ersässä ta-
vallisesti käyttämällä kieltosanaa *aras*, kun
taas mokšassa käytössä on sana *aš*. Toisin
kuin paikanilmauksissa mokšan kielteis-
sä eksistentiaalilauseissa on käytössä myös
kieltosanan *aš* pidempi muoto *ajaš*. Kuten
esimerkeistä 15–17 voidaan jälleen näh-
dä, mordvassa ei näissäkään kieltolauseissa
esiinny suomen *olla*-verbin kaltaista kopu-
laa. Lisättäköön kuitenkin, että vastaavissa
myönteisissä lauseissa *olla*-merkityksinen,
niin sanottu myönteinen eksistentiaali kui-
tenkin esiintyy.

(15)	<i>kudo-soñt</i> talo-YKS.DEF.INE 'talossa ei ole ketään'	<i>kijak aras</i> (ersä) kukaan NEG
(16)	<i>tosa kivək aš</i> (mokša) siellä kukaan NEG 'siellä ei ole ketään'	
(17)	<i>i pop-t</i> ja pappi-MON.NOM 'ja pappeja siellä ei ole'	<i>tosa ajaš</i> (mokša) siellä NEG

PREDIKAATTINA
PARTISIIPPIRAKENNE

Omana ryhmänä olen työssäni käsitellyt mordvan lauseita, joiden predikaattina esiintyy partisiippimuotoinen verbi. Näiden

ilmaisujen käsittely erillään muista perustuu siihen, että niiden negaatio poikkeaa kaikista edellä esitetyistä ilmaisutyypeistä. Partisiippimuotoisten verbien kieltosana esiintyy sekä ersässä että mokšassa *apak*:

- (24)
son **apak** čavo (ersä)
hän NEG lyödä.KONNEG
'hän(tä) ei ole lyöty'
- (25)
son **apak** šaf-t / šav-f (mokša)
hän NEG lyödä-KONNEG lyödä-MA.PTP
'hän(tä) ei ole lyöty'

Toisaalta myös ersän *a* ja *avol'* sekä mokšan *af* ovat nykykielissä mahdollisia kiellonmerkitsimiä näissä ilmauksissa.

Kuten esimerkeistä 26–28 voidaan todeta, pääverbi on tällöin yleensä partisiipin myönteisessä muodossa.

- (26)
son **a** čavo-ž (ersä)
hän NEG lyödä-MA.PTP
'hän(tä) ei ole lyöty'
- (27)
son **avol'** čavo-ž (ersä)
hän NEG lyödä-MA.PTP
'hän(tä) ei ole lyöty'
- (28)
son **af** šav-f (mokša)
hän NEG lyödä-MA.PTP
'hän(tä) ei ole lyöty'

TUTKIMUKSEN KULKU

Tutkimuksessani olen lähtenyt liikkeelle statiivista suhdetta ilmaisevien lausetyyppien määrittelystä ensin niiden myönteisten muotojen kautta. Tähän lähtökohtaan on ollut kaksi syytä. Ensinnäkin kiellon tarkastelussa on väistämättä lähdeittävä liikkeelle vastaavien myönteisten ilmaisujen käsittelystä, sillä monet kieltomuodoissa ilmenevät seikat saavat selityksen, kun niitä

verrataan vastaaviin myönteisiin ilmaisiin. Mordvalaiskieltenkin kohdalla voidaan selvästi nähdä, että statiivista suhdetta ilmaisevien lauseiden kiellon muodostus on yhteydessä siihen, millaisia keinoja näissä kielissä käytetään vastaavien myönteisten lauseiden muodostuksessa. Toinen syy siihen, että olen työssäni tarkastellut myös myönteisiä lausetyyppejä on siinä, että mordvalaiskielten lauseopillista tutkimusta on tehty suhteellisen vähän. Esimerkiksi

juuri tarkastelun kohteena olevia statiivista suhdetta ilmaisevia lausetyyppejä koskevia tutkimuksia ei ole paljon; näin ollen näiden ilmaisutyyppien määrittely suhteessa toisiinsa ja suhteessa 'tekemistä' tai 'tapahtumista' ilmaiseviin verbilauseisiin on keskeinen osa tutkimustani.

Tutkimukseni pääkohteena on kuitenkin ollut edellä esiteltyjen lauseiden kierto nykyisissä mordvalaiskielissä, mutta myös näiden kieltorakenteiden syntyhistoria. Nykykielten tutkimuksen osalta tarkastelun pohjana ovat olleet lähinnä mordvan kirjakieliset tekstit. Osa tutkimuksen aineistosta on koottu hyödyntämällä Mordvan muoto- ja lauseopin arkistoa eli MORMULA:a, joka sisältää mordvalaistekstejä elektronisessa muodossa. Korpus sisältää kaunokirjallisuutta ja asiatekstejä, mutta myös puhuttuun kieleen pohjautuvaa murraeineistoa 1800- ja 1900-lukujen taitteesta. Osan tutkimusaineistostani taas olen kerännyt suoraan ersän- ja mokšankielisistä julkaisuista. Käytössäni on ollut kolme ersän- ja kolme mokšankielistä aikakauslehteä, jotka julkaisevat kaunokirjallisia tekstejä sekä artikkeleita, jotka liittyvät mordvalaisten historiaan, kulttuuriin ja yhteiskuntaan. Lisäksi olen kerännyt aineistoa kolmesta ersän- ja kolmesta mokšankielisestä evankeliumikäännöksestä.

Kerätyn aineiston analyysin avulla olen tarkastellut sitä, millä tavoin mordvalaiskielissä ilmaistaan statiivisten suhteiden kiertoa, miten eri kieltorakenteet suhteutuvat vastaaviin myönteisiin lauseisiin, millainen on eri kiellonmerkitsimien työnjako ja voiko samojen kiellonmerkitsimien käyttö poiketa toisistaan eri lausetyypeissä. Olen kiinnittänyt huomiota myös siihen, kuinka statiivista suhdetta ilmaisevien lauseiden kieltorakenteet vaihtelevat eri aikamuodoissa ja moduksissa.

Edellä nähdyt preesensmuotoisten lauseiden kieltosanat ja kieltorakenteet eivät

ole ainoita, jotka tulevat kyseeseen mordvan statiivisia suhteita ilmaisevien lauseiden kiellossa. Myös muut, useimmiten verbaaliseen predikaattiin liittyvät kiellonmerkitsimet nimittäin ovat käytössä, erityisesti muissa aikamuodoissa kuin preesensissä sekä muissa moduksissa kuin indikatiivissa, mutta tällöin kiellonmerkitsin yleensä esiintyy yhdessä 'olla'-merkityksisen verbin kanssa. Tästä syystä olen tutkimuksessani tarkastellut mordvan kiertoa laajemminkin, ja olen joutunut huomioimaan käytännössä kaikki mordvalaiskielissä käytössä olevat kiellonmerkitsimet. Olen käsitellyt kiellonmerkitsimiä paitsi niiden alkuperän myös niiden nykykielisen käytön suhteen, osin muissakin konteksteissa kuin tutkimuksen pääkohteena olevissa lausetyypeissä.

TUTKIMUKSEN TULOKSET

Ersän ja mokšan kieltojärjestelmät ovat pitkälti keskenään yhteneväisiä, mikä kertoo siitä, että niiden täytyy pohjautua yhteiseen lähtökohtaan. Tuo lähtökohta on todennäköisimmin ollut kantamordva eli se nykyisiä mordvalaiskieliä edeltävä kielimuoto, josta ersä ja mokša ovat kehittyneet. Kuten tutkimuksessani totean, monien kieltorakenteiden synty lienee ollut yhteydessä laajempaan kielellisten muutosten sarjaan, joka tapahtui kantamordvassa. Tuolloin kehittyi esimerkiksi joukko uusia verbien taivutuskategorioita ja kokonaan uusi predikaatityyppi, jossa nominaalisia predikaatteja saatettiin taivuttaa verbien tapaan. Muutokset tapahtuivat toki vanhojen kielenainesten pohjalta, mutta muovasivat kielen rakennetta uuteen uskoon. Yksi niistä kielen osa-alueista, joka koki suuria muutoksia kantamordvan aikaan oli juuri kieltojärjestelmä: uusia kiellon aineksia syntyi vanhojen kieltorakenteiden pohjalta, mutta osittain myös jo aiemmin käytössä olleet rakenteet saivat uusia käyttöyhteyksiä. ▷

Toisaalta nykyersän ja -mokšan systeemeissä ilmenee myös eroja sekä kielonmerkitsimien muodossa että käytössä, ja nuo erot ovat todennäköisesti kehittyneet pääosin kantamordvan ajan jälkeen erikseen kummassakin kielessä. Suuri osa eroista on yhteydessä juuri tapoihin ilmaista statiivisten suhteiden kieltoa, siis merkitystä 'ei ole'.

Äidinkieliselle suomen puhujalle tai esimerkiksi indoeurooppalaisia kieliä tuntevalle mordvan järjestelmä monine 'olemattomuuden' ilmauksineen voi tuntua erikoiselta, ja tässä lienee syy sille, että itse aikoinani innostuin juuri tämäntyyppisten

ilmausten tarkastelusta. Näiden ilmaisujen moninaisuus ja poikkeaminen 'tekemistä' tai 'tapahtumista' ilmaisevien verbilauseiden kiellosta ei kuitenkaan ole ainoastaan mordvalaiskielten piirre, vaan sen tiedetään olevan suhteellisen yleistä maailman kielissä ylipäänsä. Suomalais-ugrilaisissakaan kielissä juuri 'olemattomuuden' ilmaisujen kirjavuus ei ole harvinaista. Näyttäisi siis siltä, että kieliin saattaa suhteellisen helposti kehittyä ikään kuin olemattomuuden lajeja yksilöiviä kieltorakenteita. Tutkimukseni tarkoituksena on ollut valottaa tällaista kehitystä erityisesti mordvalaiskielten osalta. ■

ARJA HAMARI *The negation of stative relation clauses in the Mordvin languages*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 254. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 2007.

Suomalais-ugrilainen kielentutkimus, 20014 Turun yliopisto
Sähköposti: arja.hamari@utu.fi